

УДК 327.39-042.3(4-6ЄС):355.4(470-651.1:477-651.2)

Анатолій Парфіненко,

кандидат історичних наук, доцент,

завідувач кафедри туристичного бізнесу та країнознавства,

Харківський національний економічний університет імені В. Н. Каразіна;

parfinenko@karazin.ua

ORCID ID: 0000-0001-5951-0230

DOI 10.29038/2524-2679-2024-01-185-204

ВІЙНА В УКРАЇНІ ТА ЗАХІДНІ БАЛКАНИ: ІМПЕРАТИВИ НОВОЇ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ДИНАМІКИ РОЗШИРЕННЯ ЄС

Російсько-українська війна зрушила з «мертвої точки» геополітику розширення ЄС як інструменту стабілізації кордонів євроблоку. Активізація переговорного процесу з визначеною перспективою включення країн Західних Балкан та Східного партнерства розглядається як геостратегічний пріоритет ЄС до кінця поточного десятиліття. Предметом дослідження є закономірності й виклики сучасної геополітичної динаміки розширення Євросоюзу. Мета статті – оцінка впливу геополітичних чинників, зокрема російсько-української війни, на політику розширення ЄС.

Отримано такі результати: встановлено, що нинішній етап розширення ЄС відбувається під впливом російського геополітичного реваншизму та прагнення відновити «сфери впливу» в Європі; Західні Балкани мають для Європи геостратегічне значення, а тому стали об'єктом інтересу багатьох позарегіональних автократичних гравців, таких як Росія, Китай, Туреччина; усі країни-претенденти на вступ до ЄС мають суттєві диспропорції в ступені інтеграції за багатьма індикаторами; балканський досвід євроінтеграції супроводжується суттєвими суперечками, які загальмували розширення ЄС на десятиліття; на тлі російської агресії нинішній етап політики розширення супроводжується значною громадською підтримкою включення нових членів.

Можемо зробити висновки: сучасний стан розширення ЄС зумовлений геополітичними та безпековими детермінантами, в умовах глобального протистояння між силами демократії й авторитаризму він набув імперативного характеру. Геополітичний характер розширення ЄС не скасовує необхідності відповідності *acquis communautaire*, але вимагає реформ самого Євросоюзу, які дають змогу проводити більш узгоджену зовнішню політику та забезпечать проактивний підхід для підтримки України

й інших членів. Геополітичний характер розширення наголошує на тому, що Україна є важливим активом Брюсселю, вона спроможна забезпечити стратегічну автономію ЄС, посилити його ідентифікацію як глобального геополітичного гравця в умовах становлення багатоцентричного світу.

Ключові слова: європейська інтеграція, російсько-українська війна, Західні Балкани, Україна, геополітика, політика розширення ЄС.

Anatoliy Parfinenko,

V. N. Karazin Kharkiv National University,

ORCID ID: 0000-0001-5951-0230

THE WAR IN UKRAINE AND THE WESTERN BALKANS: IMPERATIVES OF NEW GEOPOLITICAL DYNAMICS OF EU ENLARGEMENT

Russia-Ukraine war has moved the process of EU expansion from the “dead point” as a mechanism for stabilizing the borders of the euro bloc. Activation of the negotiation process with a certain prospect of including the countries of the Western Balkans and the Eastern Partnership is considered as a geostrategic priority of the EU until the end of the current decade. The subject of the study is regularities and challenges of the modern geopolitical dynamics of the expansion of the European Union. The purpose of the article is to assess the influence of geopolitical factors, in particular, Russia-Ukraine war, on the EU enlargement policy.

The following results have been obtained: it has been established that the current stage of EU expansion is under the influence of Russian geopolitical revanchism and the desire to restore “spheres of influence” in Europe; the Western Balkans are of geostrategic importance for Europe, and therefore have become the object of interest of many extra-regional autocratic players, such as Russia, China, Turkey; all candidate countries for joining the EU have significant disparities in the degree of integration according to many indicators; the Balkan experience of European integration is accompanied by significant controversies that have slowed EU expansion for decades; against the background of Russian aggression, the current stage of the enlargement policy is accompanied by significant public support for the inclusion of new members.

Conclusions: the current state of EU expansion is determined by geopolitical and security determinants, in the conditions of the global confrontation between the forces of democracy and authoritarianism, it has acquired an imperative character. Geopolitical nature of EU expansion does not negate the need for compliance with the *acquis communautaire*, but requires reforms

of the European Union itself, which will allow for a more coherent foreign policy and provide a proactive approach to support Ukraine and other members. Geopolitical nature of the expansion emphasizes the fact that Ukraine is an important asset for Brussels, it is able to ensure the strategic autonomy of the EU, strengthen its identification as a global geopolitical player in the conditions of the formation of a multicentric world.

Key words: European integration, Russian-Ukrainian war, Western Balkans, Ukraine, geopolitics, EU enlargement policy.

1. ВСТУП

Постановка проблеми. Російська війна проти України є загрозою стабільності всій Східній Європі, вона спричинила масштабні зміни в зовнішній та безпековій політиці ЄС. Стратегічним вектором цих змін стала реанімація процесу розширення Європейського Союзу як «геостратегічна інвестиція в мир, безпеку, стабільність і процвітання в Європі» [1]. Зокрема, прискорене надання Україні й Молдові статусу країн-кандидатів на членство в Союзі в червні 2022 р. та вольове рішення Європейської ради 15 грудня 2003 р. про початок переговорів про вступ для цих країн стало неочікуваним побічним наслідком російського вторгнення в Україну. Геополітичне значення цих історичних рішень стає більш зрозумілим на тлі 20-річного, фактично загальмованого процесу розширення ЄС. Адже останній раз ЄС розширював кордони у 2013 р., коли до його складу ввійшла Хорватія.

Безпекові імпульси України суттєво вплинули й на політичну динаміку «старих» країн-кандидатів, зокрема держав Західних Балкан. Крім надання статусу «кандидатів» країнам Східного партнерства, ЄС розпочав переговори про вступ з Албанією та Македонією й підтримав із 1 січня 2024 р. лібералізацію візового режиму з Косово. Із набуттям чинності цього закону увесь регіон приєднається до безвізового режиму з ЄС.

У щорічній промові від 13 вересня 2023 р. про стан Європейського Союзу, яка має підзаголовок «відповідь на поклик історії», Урсула фон дер Ляєн зауважила, що підтримка України, відповідь Китаю та інвестування в партнерство зумовили народження геополітичного Союзу. А заплановане розширення за рахунок України, Молдови й Західних Балкан назвала «довершенням ЄС» [2]. Усе це дає змогу стверджувати, що розширення, у тому числі швидкий успіх України та Молдови, розглядається сьогодні не просто як технічний, але і як геостратегічний пріоритет. Й одночасно

з Україною до ЄС прямує ще низка держав, окремі з яких мають більш високий ступінь прогресу щодо відповідності Копенгагенським критеріям, але пов'язаних із Києвом спільним політичним вектором. Зважаючи на це, визначення проблем та перспектив і нової геополітичної динаміки розширення ЄС є актуальним науково-практичним завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оцінка проблем і перспектив розширення ЄС нараховує сотні монографій та тисячі наукових статей. Серед найбільш вагомих праць потрібно назвати дослідження С. Віднянського, І. Грицяка, А. Грубінко, В. Копійки, В. Манжолі, А. Мартинова, І. Тодорова, Т. Шинкаренко та ін. Різні аспекти впливу російсько-української війни на трансформацію політики розширення ЄС у Західних Балканах і країнах Східного партнерства відображено в працях багатьох українських науковців: С. Віднянського, А. Парфіненко, О. Рудіка, О. Тимошук, Ю. Тишкун й ін. Перспективи приєднання України до євроспільноти відображені також в аналітичній доповіді Центру Разумкова «Україна на шляху до ЄС: реалії та перспективи», оприлюдненій у спеціальному випуску журналу «Національна безпека та оборона» (2022). Досвід євроінтеграції Західних Балкан став предметом аналітичного звіту «Шлях Західних Балкан до ЄС: уроки для України» (2022), підготовленого Українським центром європейської політики. Зарубіжні автори зверталися до оцінки трансформації зовнішньої політики ЄС та його взаємодії із Західними Балканами, які відбулися під впливом російського вторгнення в Україну. Цієї проблеми, зокрема, стосується колективна монографія «War in Ukraine and Western Balkan (Geo) Politics» за редакцією Є. Джанкіч (Jelena Džankić), С. Кацарської (S. Kacarska), С. Кейл (S. Keil). Тема війни в Україні та її вплив на Західні Балкани відображені в публікаціях Д. Бечева (D. Bechev), Ф. Бібера (F. Bieber), М. Увалич (M. Uvalić) й ін. Водночас тектонічні зрушення в зовнішній політиці ЄС і стрімка геополітична динаміка в Європі, яку спричинила російсько-українська війна, потребують нових підходів до оцінки перспектив розширення Європейського Союзу.

Мета статті – оцінка впливу геополітичних чинників на перспективи нової євроінтеграційної динаміки, що розгортається на східних і південно-східних кордонах ЄС під впливом російсько-української війни.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Загальний геополітичний контекст поточного етапу розширення ЄС зумовлений ревізійністською зовнішньою політикою Кремля, яка

продиктована маніакальними колоніальними прагненнями відновити «сфери впливу» в Європі [3]. Російське повномасштабне вторгнення в Україну створює наразі благодатне підґрунтя для поширення нових конфліктів. Наразі Росія прямо й опосередковано зацікавлена в подальшій дестабілізації та створенні «гарячих точок» у Європі, які дають змогу відвернути увагу від України. Один із таких потенційних регіонів – це Західні Балкани, де традиційно Москва має потужний вплив і, за словами Президента В. Зеленського, намагається «розхитати ситуацію» [4].

Західні Балкани мають для Європи геостратегічне значення з погляду безпеки, транзитних шляхів і торгівлі. Окрім того, що регіон є транскордонним мостом між південно-східними та центральними країнами ЄС, він важливий вузол у трансконтинентальній логістиці торгівлі й постачання енергоресурсів між Європою та Азією. Водночас Західні Балкани також є джерелом нестабільності й свідком багатьох етнічних конфліктів. Відносно нещодавно країни регіону, як і Україна, пережили всі жахи війни.

По закінченні «югославських війн» основою безпекової стратегії стабілізації регіону стала європейська та євроатлантична інтеграція. Протягом 1990-х – на початку 2000-х рр. чи не єдиними геополітичними гравцями на «шахівниці» Балкан стали США і ЄС [5]. Уперше перспективу членства для Західних Балкан окреслено на саміті в Салоніках у 2003 р., коли учасники зустрічі дійшли висновку, що всі країни регіону стануть «невід’ємною частиною ЄС» [6]. Однак процес проведення реформ для набуття членства суттєво загальмувався, а самі країни стали символом нескінченної політики вступу в ЄС. У різні роки статусу країн-кандидатів набули Північна Македонія (2005), Чорногорія (2010), Сербія (2012), Албанія (2014), Боснія й Герцеговина (2022). Водночас Косово все ще залишається «потенційним кандидатом».

Відсутність чітких перспектив приєднання до Євросоюзу нових членів, про що неодноразово заявляв голова, колишній голова Єврокомісії (2014–2019) Жан-Клод Юнкер [7, 8], зумовило активізацію в Західних Балканах недемократичних геополітичних гравців. Особливо це стосується Росії, яка традиційно зберігає сильні позиції в регіоні та підтримує сербські ультраправі рухи, поширює наративи слов’янської єдності й формує образ «захисниці» православних. Росія підігріває націоналістичні угруповання, поширюючи сподівання на «повернення» Косово.

В останнє десятиріччя суттєво розширив свою економічну присутність Китай, який розглядає Західні Балкани як «вікно в Європу». Китай

є найбільшим інвестором у регіоні, розраховуючи на прогнозоване приєднання Західних Балкан до Євросоюзу. Такі авторитарні держави, як Туреччина й Саудівська Аравія, також активізували свою присутність у регіоні, де традиційно сильні позиції ісламу. Антидемократична програма та відповідні практики, які просувають зазначені актори в Західних Балканах, неодноразово викликали занепокоєння в ЄС та США.

Віроломне й неспровоковане вторгнення Росії в Україну започаткувало рішучий перелом у політиці розширення ЄС. Переоцінка політики розширення як механізму стабілізації кордону та розбудови миру була поширена як на Україну, так і на країни Західних Балкан. Уже 6 грудня 2022 р. в албанській столиці Тирані відбувся перший в історії відносин ЄС і Західних Балкан саміт, який проведено в одній із країн регіону. Ухвалена за його підсумками Тиранська декларація однозначно підтвердила підтримку перспектив Західних Балкан у ЄС та закликала до прискорення процесу вступу [9].

Красномовним свідченням нової географії розширення ЄС стала участь Президента України В. Зеленського та Президентки Молдови М. Санду в ювілейному Афінському саміті з нагоди 20-ї річниці зустрічі ЄС – Західні Балкани, який відбувся 21 серпня 2023 р. Основний порядок денний Афінського саміту включав координацію європейської та євроатлантичної інтеграції, а в підсумковій декларації прямо зазначено, що приєднання України, Молдови й Західних Балкан є стратегічною метою та розглядається як інвестиція в мир, безпеку та стабільність у Європі [10].

Починаючи з Афінського саміту, думки про те, що ЄС кардинально розширює й прискорює інтеграційний фокус, лунають із боку європейських чиновників усе виразніше. На початку осені 2023 р. нову геополітичну динаміку охарактеризував Високий представник ЄС із закордонних справ Ж. Боррель, який заявив, що як Україна, так Західні Балкани, повинні увійти до ЄС якнайшвидше [11]. Коментуючи рішення щодо членства Києва в ЄС, іспанець Ж. Боррель зауважив, що «Україна створила нову динаміку», поклавши кінець «сієсти сну», коли роками існувала тупикова ситуація й нічого не відбувалося [12]. Згодом європейські високопосадовці, починаючи з Президента Європейської ради Шарля Мішеля [13], стали оперувати визначеними часовими рамками, називаючи 2030 р. як дату найбільш вірогідного розширення ЄС. Ця дата сприймається сьогодні як мобілізаційний і дисциплінуючий ресурс у середовищі як претендентів, так і політиків Брюсселю.

Із метою прискорення адаптації Західних Балкан для інтеграції в ЄС Брюсселем запропоновано «Новий план для Західних Балкан».

Офіційно його представлено 8 листопада разом з оприлюдненням пакету розширення ЄС на 2023 р. План фокусується на розбудові Спільного регіонального ринку Західних Балкан і на посиленні економічної інтеграції з єдиним ринком Європейського Союзу. Він передбачає також прив'язану до виконання реформ фінансову допомогу в обсязі 6 млрд євро [14].

Цілком імовірно, що оголошена дорожня карта нормативної адаптації Західних Балкан спроможна швидко реформувати економіку й політичні інститути. В економічному плані ЄС цілком спроможний інтегрувати шість національних господарств у єдиний ринок Євросоюзу, оскільки всі країни регіону нараховують трохи менше 18 млн споживачів, що дорівнює лише 4 % від 450-мільйонного ринку Союзу. Загальний ВВП країн регіону становить 144 млрд дол. США, що становить близько 1 % ВВП євроблоку. ЄС є ключовим торговельним партнером Західних Балкан, на нього припадає близько 70 % загальної торгівлі товарами регіону (рис. 1).

Головні торговельні партнери країн Західних Балкан

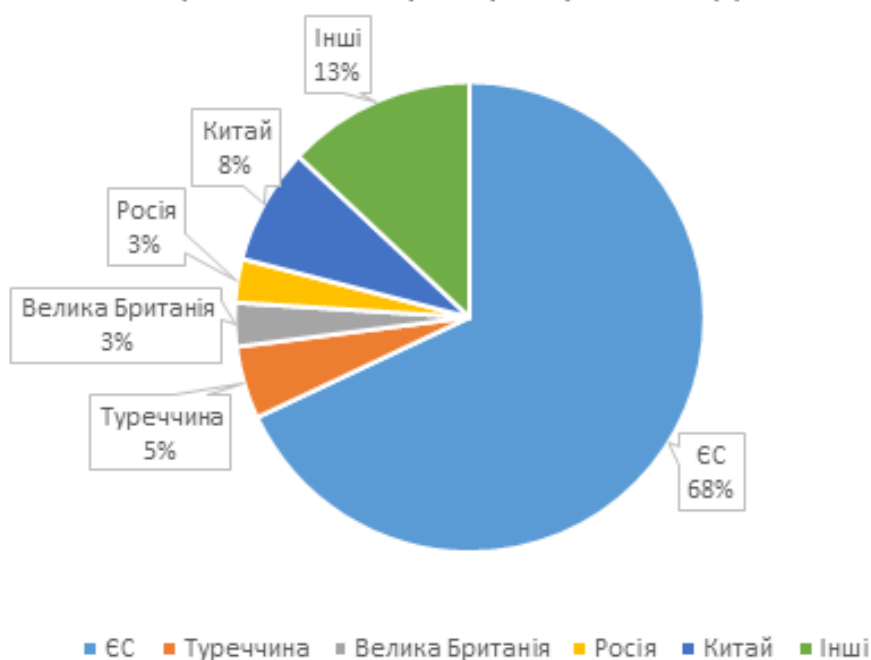

Рис. 1. Головні торговельні партнери країн Західних Балкан (2021) [15]

Але в порівнянні з ЄС, регіон має суттєві диспропорції в доходах на душу населення. Якщо в ЄС середній дохід на душу населення дорівнює 54,1 тис. дол., то в країнах Західних Балкан – 7650 дол. США, що становить лише 14 % від показника ЄС [16]. В Україні цей показник узагалі наразі дорівнює тільки 4,5 тис. дол. США (2022), а довоєнна чисельність населен-

ня станом на 2020 р. становила 37 млн осіб, що дорівнює чисельності населення такої країни, як Польща.

Суттєві диспропорції в оцінці ступеня інтеграції країн Західних Балкан і країн Східного партнерства існують і за багатьма іншими індикаторами, що становить суттєву проблему й може впливати на темпи та терміни політики розширення. Оприлюднений 8 листопада 2023 р. щорічний звіт щодо розширення ЄС [17], у порівнянні з попередніми, є доволі оптимістичним, адже комісія запропонувала розпочати переговори про вступ з Україною, Молдовою, Боснією та Герцеговиною, а також надати статус кандидата Грузії за умов досягнення необхідного рівня відповідності. Звіт містить оцінку ступеня готовності кандидатів до вступу в ЄС за кожною із 35 сфер політики переговорів і визначає технічні завдання, які потрібно виконати для відповідності критеріям членства.

Якісні оцінки звіту ЄС редакцією видання «Європейська правда» переведено в бали, на основі яких розраховано середню оцінку для кожної держави-претендента на вступ до Євросоюзу за чотирма блоками індикаторів [18]. Для наочного представлення інтегральної оцінки за блоками розроблено узагальнювальну гістограму (рис. 1). Перший блок відображає дотримання стандартів Євросоюзу й дає змогу стверджувати, що Україна з показником 2,27 бала суттєво відстає від більшості західнобалканських держав (рис. 1), за винятком найбільш проблемних Боснії та Герцеговини й Косово. Наступний блок індикаторів відображає відповідність засадничим принципам ЄС (робота судової влади, боротьба з корупцією, злочинністю, свобода самовираження, реформа публічного управління) і свідчить про те, що держави Західних Балкан зовсім не відстають від України. За третьою групою показників, які оцінюють готовність економіки до вступу, можна констатувати, що виснажений війною господарчий комплекс України взагалі належить до проблемних. І навіть попри те, що Молдова та Україна є лідерами зростання за інтенсивністю втілення стандартів (четверта група індикаторів), Кишинів і Київ суттєво відстають від більшості кандидатів Західних Балкан у сфері євроінтеграції.

Зважаючи на те, що наразі йдеться про розширення ЄС із 27 до, можливо, навіть 36 членів, питання відставання окремих країн у темпах здійснюваних реформ може виявитися надзвичайно складним і потребуватиме від України максимальної концентрації. Адже політично в питаннях вступу Київ пов'язаний не лише з Кишиневом та Тбілісі, а й із державами Західних Балкан. Ураховуючи, що наступна «хвиля» розширення ЄС може бути однією з найбільших у його історії, Україні вкрай важливо встигнути скористатися цією можливістю.

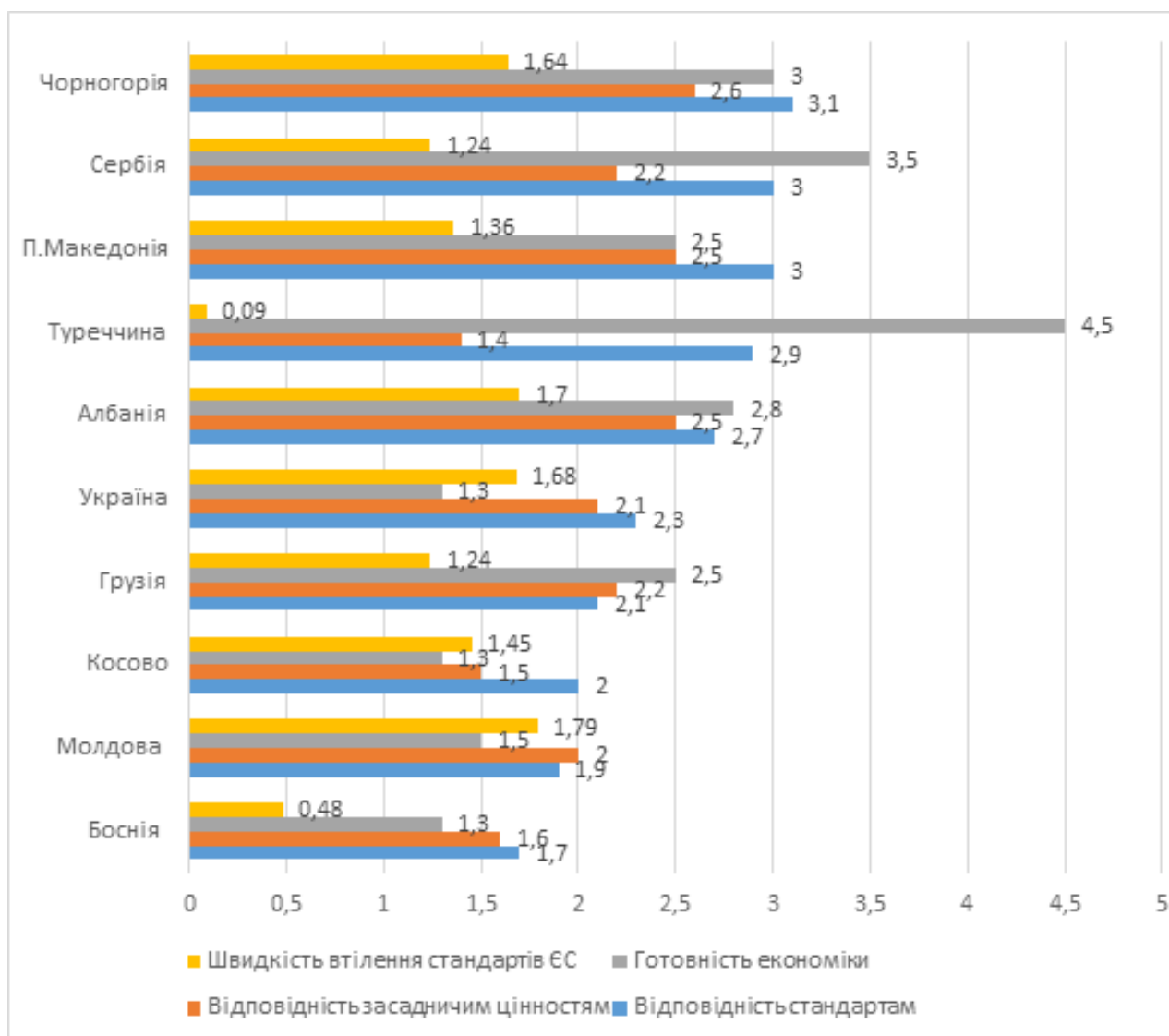

Рис. 2. *Інтегральна оцінка ступеня готовності країн-кандидатів до вступу в ЄС*

Розроблено автором за матеріалами [18].

Важко заперечувати, що рішення про надання Україні статусу кандидата в ЄС створило потужну динаміку євроінтеграційних реформ. Але водночас в історії розширення ЄС ніколи не приймали країну, яка б перебувала в стані великої війни й не була членом НАТО. Тому відкриваючи перспективу переговорів, ЄС, очевидно, розраховує як на перспективи приєднання України до НАТО, як це було з країнами Центральної та Східної Європи, так і на припустиму мирну угоду з росією у разі приходу до влади в кремлі демократичного уряду. Існує також думка, що претенденти зможуть поступово інтегруватися в союзні структури, коли уряди пройдуть ключові етапи на шляху до повного членства [19]. У цьому зв'язку Єврокомісією опрацьовуються різні

альтернативні варіанти реформування процедури розширення, що, на думку американського політолога М. Бергманна, загрожує для України перетворити розширення на довготривале «чистилище за балканським зразком» [20].

Але перешкоди на шляху до розширення ЄС пов'язані не лише з темпами впроваджуваних реформ і вони існують не тільки в Україні, а й в інших країнах-претендентах. Так само вони наявні в самому ЄС, члени якого мають внутрішні суперечності щодо включення нових держав. Спробуємо їх окреслити.

Передусім, це невирішеність територіальних проблем і конфліктів. Найпроблемнішою країною Західних Балкан залишається частково визнана держава Косово, а також Боснія й Герцеговина з недієвою післявоєнною системою влади та закликами до сепаратизму з боку Республіки Сербської.

Нормалізація відносин між Сербією й колишньою сербською провінцією Косово, визнання якого Белград за допомогою кремля багато років блокує в ООН, залишається одним із ключових викликів на Балканах. При цьому Сербія залишається чи не єдиною державою на Заході, яка майже відверто підтримує росію. Із початком повномасштабного етапу російсько-української війни Західні Балкани опинилися на передньому краї геополітичної конфронтації росії з ліберальним міжнародним порядком Заходу. Це підштовхнуло уряди балканських країн зайняти чітку позицію стосовно свого історичного союзника росії й зробити вибір: «на чиєму ти боці». Тим часом президент Сербії Александар Вучич продовжив традиційну політику балансування між Заходом і росією. Сербія відмовилася застосовувати санкції проти росії й у геополітичному плані підірвала євроатлантичну єдність [21].

Використовуючи свій традиційний вплив у Сербії та слов'янських спільнотах, росія всіляко намагається дестабілізувати Балкани, роздмухуючи міжнаціональні конфлікти, підриваючи реформи та намагаючись зірвати інтеграцію в ЄС. Наразі росія активно використовує суперечку між Сербією й Косово, заохочуючи сепаратизм, що підживлює популярність росії як «захисниці» сербського населення. Росія продовжує зберігати популярність на Балканах, а російські наративи використовуються націоналістичними елітами. Саме так було, зокрема, у липні 2022 р. під час розгортання конфлікту щодо заборони використання в Косово сербських автомобільних номерів. Конфлікт відбувався на тлі заяв сербських політиків про необхідність «денацифікації Балкан» [22]. Терористичний напад на косівську поліцію озброєних сербських

бойовиків, що стався 24 вересня 2023 р. і супроводжувався перестрілкою й убивством поліцейського, став явним виявом ескалації [23]. Зважаючи на те, що і Сербія, і Косово прагнуть приєднатися до ЄС, конфлікт має бути врегульованим. Тому ЄС та США наполягають на створенні в громадах північного Косово, котрі складаються здебільшого з етнічних сербів, Асоціації муніципалітетів із сербською більшістю. Це, зі свого боку, живить побоювання Приштини щодо можливості створення сербської мінідержави на зразок Республіки Сербської в Боснії. Але проблема також полягає в тому, що серед держав, які не визнають Косово, є п'ять членів ЄС, зокрема Греція, Іспанія, Кіпр, Румунія, Словаччина.

У Боснії та Герцеговині вторгнення росії в Україну підбадьорило сербських сепаратистів, які сприймали це навіть як війну росії проти Заходу. Відомим провідником російських інтересів у БіГ є президент Республіки Сербської Мілорад Додік, який залишається відвертим путіністом і неодноразово виступав із сепаратистськими закликами проголошення незалежності й відокремлення Республіки Сербської [24]. 20 вересня 2022 р. М. Додік зустрічався з путіним у Москві, щоб отримати підтримку російського лідера перед загальними виборами в Боснії, які відбулися в жовтні. На початку січня 2023 р. Республіка Сербська нагородила путіна (заочно) орденом Пошани [25]. Здобувши посаду президента, йому вдалося втілити попередні спроби парламенту проголосувати за призупинення дії рішень Конституційного суду БіГ. Відповідне рішення ухвалено 27 червня 2023 р., що стало черговим кроком до поглиблення конституційної кризи та демонтажу Дейтонських угод [26]. Власні пропагандистські активи росії в регіоні – новинні вебсайти Sputnik Srbija й нещодавно створений RT Balkan – широко використовують не лише в самій Сербії, а й серед сербських громад у Боснії та Герцеговині, Чорногорії й Косово, є головною причиною помітності росії в регіоні.

У процесі інтеграції країн Західних Балкан держави-члени ЄС через двосторонні суперечки з претендентами на вступ неодноразово блокували процес переговорів, застосовуючи своє право вето, чим підривали довіру до процесу вступу. Доволі показовим у цьому сенсі є кейс Македонії, яка з початку отримання статусу кандидата на вступ у 2005 р. до початку переговорів, пройшла 17-річний шлях блокувань із боку різних держав. Спочатку – Греції, яка заблокувала початок переговорів через суперечку щодо назви країни, унаслідок чого парламентом колишньої Югославської Республіки у 2019 р. внесено зміни до конституції й ухвалено назву – Північна Македонія. А потім – Болгарії, яка блокувала початок переговорів про вступ, посиляючись на суперечку щодо спільного минулого. Схожу ситуацію

має Україна. Напередодні засідання Європейської ради, де мали ухвалити рішення про початок перемовин про вступ України до Євросоюзу, прем'єр-міністр Угорщини Віктор Орбан майже відверто шантажував ЄС й Україну, погрожуючи заблокувати рішення через начебто порушення прав угорської меншини та небажання збільшувати витрати ЄС на підтримку України. Членство України в ЄС, за словами Обрана, наразі «не збігається з національними інтересами Угорщини», а тому, замість початку переговорів, Брюссель спочатку повинен укласти угоду про стратегічне партнерство на 5–10 років [27]. І попри те, що європейській дипломатії вдалося провести рішення про початок переговорів, Угорщина заблокувала допомогу ЄС Україні в обсязі 50 млрд євро.

Що стосується інших країн Східного партнерства – Молдови та Грузії, то їхня інтеграція так само залишається проблемною, оскільки кожна з них має територіальні проблеми. Спочатку в Молдові, а потім у Грузії російські війська окупували й контролюють частини суверенних територій цих держав. Не виключено, що одним із наслідків російської поразки в Україні стане початок мирної реінтеграції Придністров'я, Абхазії й Південної Осетії. Наразі ж схвалений ЄС політико-дипломатичний шлях реінтеграції окупованих регіонів дав змогу Молдові та Грузії наблизитися до євроінтеграції [19].

Проблеми всіх балканських країн, як і країн Східного партнерства, є надзвичайно складними, більшість із них залишаються неконсолідованими демократіями, а тому «швидкий шлях» їх приєднання лякає окремі країни євроблоку. Дійсно, держави, які вступили в ЄС після падіння Берлінського муру та колапсу СРСР, інтегрувалися в зовсім інших геополітичних умовах, які не супроводжувались активними бойовими діями, котрі розв'язала росія в Україні. Так само жодна з посткомуністичних країн колишнього Східного блоку або СРСР, які приєдналися до ЄС у 2004 та 2007 рр., не мали таких територіальних проблем, які притаманні багатьом нинішнім претендентам.

Але, попри наявні побоювання та дебати між лідерами Євросоюзу, які тривалий час негативно позначалися на громадській думці ЄС щодо потенційного включення нових членів, неоімперські прагнення кремля позитивно вплинули на суспільну підтримку розширення європейського проєкту. Дані Євробарометру свідчать про те, що в червні 2023 р. рівень громадської підтримки розширення ЄС і включення нових членів становив 53 % [28]. І навіть враховуючи те, що 37 % громадян не підтримують ідею розширення ЄС, отримані результати є суттєвим прогресом у порівнянні з попередніми роками, коли протягом 2010-х рр. стабільна більшість

європейців відповідала, що вони проти включення нових членів. До того ж нинішній стан підтримки розширення в певному сенсі можна оцінити навіть як вищий, ніж це було під час «великого розширення» 2004 р., коли у 2000 р. громадська підтримка в країнах «старої» Європи становила 44 %. І лише напередодні розширення, у 2022 р., сягнула 55 % при 37 % проти [29, р. 99]. Тому цілком можна погодитися з думкою про те, що в нинішніх умовах ЄС є більш підготовленим до розширення, ніж це було чверть століття тому [30].

Результати опитування громадян ЄС щодо подальшого розширення Союзу та включення нових держав

Рис. 3. *Результати опитування громадян ЄС–27 щодо подальшого розширення Союзу та включення нових держав [28, р. 8]*

Після початкового вияву символічної єдності Європи, яка заявила у 2022 р. про свою підтримку України та демократичних цінностей, відкривши перспективу прискорення євроінтеграції, нинішній етап викликає жваві дискусії щодо інституційних, фінансових і політичних наслідків, випробуючи цілісність та згуртованість ЄС. І серед ключових проблем, які гальмуватимуть розширення євроблоку, будуть не лише територіальні конфлікти в країнах-претендентах, а й перерозподіл ресурсів і можлива зміна балансу сил у ЄС між новими та старими членами. Зрештою – здатність наявної інституційної структури поглинути нових членів.

Ці та інші проблеми стали предметом обговорення на неформальному саміті лідерів ЄС, який відбувся в іспанському місті Гранада 5 жовтня

2023 р. [1]. Підготовлена Секретаріатом Європейської ради аналітична записка визначила можливості й проблеми, із якими зіштовхнеться Союз у результаті розширення. Безумовно, євроблок отримає певні переваги, серед яких – більший внутрішній ринок і політичний вплив на світовій арені. Але розширення також ставить складні питання щодо внутрішнього функціонування ЄС та політики згуртованості [31].

Збільшення кількості членів примножить різноманітність національних інтересів, додасть більше потенційних гравців із правом вето й змінить динаміку прийняття рішень. Обговорюване наразі на рівні дискусій скасування право вето та запровадження голосування кваліфікованою більшістю вносить розбрат у європейську єдність, адже зміна правил вимагає згоди всіх держав-членів. Скептицизм щодо скасування права вето поширений у країнах Центральної й Східної Європи [32], політичні еліти Польщі й Угорщини розцінюють це як утрату суверенітету. Водночас найпотужніші члени ЄС наполягають на реформуванні ЄС та відмові від одностайного голосування, яке зі збільшенням нових членів загрожує перешкодити розвитку євроблоку. Для Німеччини поступовий перехід до мажоритарного голосування дав би змогу ЄС набути більшої суб'єктності. У травні 2023 р. дев'ять держав-членів – Бельгія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Італія, Люксембург, Нідерланди, Словенія та Іспанія з Румунією (приєдналася пізніше) – започаткували Групу друзів для сприяння голосуванню кваліфікованою більшістю в ЄС [30].

Для забезпечення процесу інтеграції потрібні також значні фінансові інвестиції. Оприлюднені підрахунки свідчать, що включення дев'яти нових країн, уключаючи Україну, потребуватиме від ЄС фінансової підтримки в обсязі понад 256 млрд євро протягом семи років. При цьому Україна як найбільша за чисельністю населення й територією держава-претендент на вступ до ЄС матиме право на 186 млрд євро. І це без урахування прогнозованої вартості повоєнної відбудови, яка лише в першому наближенні оцінюється Світовим банком у близько 400 млрд євро. Для забезпечення розширення ЄС має збільшити бюджет на 21 %, передусім за рахунок збільшення відрахувань Німеччини, Франції та Нідерландів [31].

Сільськогосподарська політика також виступає «яблуком незгоди». Україна має сільськогосподарські угіддя, які охоплюють величезну площу й мають право на субсидії в рамках спільної сільськогосподарської політики ЄС. У такому випадку Україна начебто перетвориться на найбільшого бенефіціара бюджету ЄС, а багато країн-членів, які зараз виступають отримувачами грошей ЄС, стануть платниками [31]. Але з цього приводу існують також інші думки та розрахунки. Наприклад, у публікації,

оприлюдненій Естонським центром оборони, ідеться про те, що бюджетний аспект можливого вступу України видається відносно керованим у порівнянні з іншими проблемами. Адже вже запропонований ЄС новий механізм для підтримки України на 2024–2027 рр. становить 50 млрд євро. У середньому на рік ця сума дорівнює 12,5 млрд євро у вигляді грантів і позик, що вже не сильно відстає від статичної оцінки повноправного членства [33]. Утім очевидно, що потужний агропродовольчий сектор є проблемою для європейського ринку. Адже уряди Польщі, Угорщини та Словаччини для захисту національних виробників уже вдавалися до заборони імпорту українського зерна та інших продовольчих товарів, дозволяючи при цьому лише транзит продукції [34]. Так само польські далекобійники вдавалися до блокування пунктів пропуску на кордоні з Україною на знак протесту проти рішення ЄС надати українським товарам і послугам доступ до внутрішнього ринку ЄС.

3. ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Підбиваючи підсумок оцінки сучасної інтеграційної динаміки ЄС, зауважимо, що вона відбувається в діаметрально протилежних умовах ніж ті, які існували в епоху «кінця історії». Коли протягом 1990–2000-х рр. політика розширення дала змогу консолідувати й стабілізувати Європу, прискорити демократичний транзит та забезпечити просування ліберального міжнародного порядку, нинішній етап інтеграції євроблоку продиктований маніакальними імперіалістичними прагненнями кремля відновити «сфери впливу» в Європі й супроводжується глобальним геополітичним протистоянням демократій та автократичних держав. Ці умови визначають відповідний геополітичний характер політики розширення, що простежується і на рівні ЄС, і на рівні громадської підтримки. Звісно, геополітичний характер розширення не скасовує необхідності відповідності *acquis communautaire*, але вимагає реформ самого ЄС, які дадуть змогу проводити більш узгоджену зовнішню політику та забезпечать проактивний підхід для підтримки України й інших членів.

На необхідність такого підходу вказує також проаналізований балканський досвід, який повсякчас супроводжувався суперечками й гальмуванням процесу розширення, що не принесло користі ані WB, ані ЄС. Головне те, що потрібно позбутися думки, що Україна є виключним бенефіціаром ЄС. Геополітичний характер розширення наголошує на тому, що Україна залишається однією з найбільших держав Європи,

вона є стратегічним активом Брюсселя, який здатен забезпечити стратегічну автономію ЄС, посилити його ідентифікацію як глобального геополітичного гравця в умовах становлення багатоцентричного світу, представленого вже не тільки США, ЄС і Китаєм, а й Індією й іншими країнами глобального Півдня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. The Granada declaration, 10 June, 2023. *Council of the European Union*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/10/06/granada-declaration/>
2. 2023 State of the Union Address by President von der Leyen, 13 September, 2023. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_23_4426
3. Parfinenko, A. (2023). Russian Revisionism as a Challenge to the International Order. *Actual Problems of International Relations*, (154), 18–33. DOI: <https://doi.org/10.17721/apmv.2023.1.154.18-33>
4. «Довгий план». Україна має дані, що Росія може розпалити нову війну на Балканах – Зеленський (2023, 16 листопада). *New Voice*. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/rosiya-hoche-viyni-na-balkanah-zelenskiy-50368693.html>
5. Парфіненко, А. (2020). Балканський вимір європейської безпеки в світлі геостратегій ключових міжнародних гравців Сходу та Заходу. *Філософія та політологія в контексті сучасної культури*, (12), 222–232. DOI: <https://doi.org/10.15421/352026>
6. Thessaloniki European Council 19 and 20 June 2003 Presidency conclusions, 23 June, 2003. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_03_3
7. Juncker, J-C. A new start for Europe. Opening statement in the European Parliament plenary session, 15 July, 2014. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_14_567
8. Radosavljevic, Z. (2017, September 13). Juncker waves ‘credible EU prospects’ at Balkans, but no fast membership. *Euractiv*. URL: <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/juncker-waves-credible-eu-prospects-at-balkans-but-no-fast-membership/>
9. Tirana Declaration, 6 December, 2022. *Council of the European Union*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/60568/tirana-declaration-en.pdf>
10. Athens Summit Declaration, 21 August, 2023. *President of Ukraine*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/deklaraciya-afinskogo-samitu-85057>
11. Borrell: Ukraine and the Western Balkans have to become members of the EU (2022, September 1). *European Western Balkan*. URL: <https://europeanwesternbalkans.com/2023/09/01/borrell-ukraine-and-the-western-balkans-have-to-become-members-of-the-eu/>
12. Wintour, P. (2022, September 22). Migration could be ‘dissolving force for EU’, says bloc’s top diplomat. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/sep/22/migration-eu-diplomat-josep-borrell-ukraine-china>

13. Speech by President Charles Michel at the Bled Strategic Forum, 28 August, 2023. *Council of the European Union*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/08/28/speech-by-president-charles-michel-at-the-bled-strategic-forum/>
14. The New Growth Plan for the Western Balkans, 8 November, 2023. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_23_5605
15. The EU: main trade partner and investor for the Western Balkans, 9 January, 2023. *Council of the European Union*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/the-eu-main-trade-partner-and-investor-for-the-western-balkans/>
16. Zeneli, V. (2023). Western Balkans ‘nearshoring’ can turn the region into a strategic asset for the EU, 28 September. *Atlantic Council*. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/western-balkans-nearshoring-strategic-asset-eu/>
17. 2023 Communication on EU Enlargement policy, 8 November, 2023. *European Commission*. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/COM_2023_690%20Communication%20on%20EU%20Enlargement%20Policy_and_Annex.pdf
18. Sydorenko, S. (2023, February 7). How Brussels Assesses Kyiv’s Readiness to Join the EU: Analytical Report. *European Pravda*. 2023. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/eng/articles/2023/02/7/7155643/>
19. Wolczuk, K. (2023). Overcoming EU Accession Challenges in Eastern Europe: Avoiding Purgatory, 28 June. *Carnegie Europe*. URL: <https://carnegieeurope.eu/2023/06/28/overcoming-eu-accession-challenges-in-eastern-europe-avoiding-purgatory-pub-90039>
20. Bergmann, M. (2022, August 2). The EU’s next big deal: Enlargement for treaty reform. *Politico*. URL: <https://www.politico.eu/article/eu-next-big-deal-enlargement-treaty-reform/>
21. Hockenos, P. (2023, November 15). The EU’s Plan for Ukraine Could Easily Backfire. *Foreign Policy*. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/11/16/ukraine-europe-eu-accession-expansion-russia-balkans-backfire/>
22. Куренкова, О. (2022, 2 серпня). Що сталося в Косово, як вдалося уникнути загострення і до чого тут Росія. *Суспільне новини*. URL: <https://suspilne.media/266861-so-stalosa-v-kosovo-ak-vdalosa-uniknuti-zagostrenna-i-do-cogo-tut-rosia/>
23. ЄС і США закликали Косово та Сербію відновити діалог, аби не допустити подальшої ескалації, 11 грудня, 2023. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3776972-es-i-ssa-zaklikali-kosovo-ta-serbiu-vidnoviti-dialog-abi-ne-dopustiti-podalsoi-eskalacii.html>
24. Bosnia Serb leader Dodik threatens to declare independence (2023, 15 April). *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/bosnia-serb-leader-dodik-threatens-declare-independence-2023-04-14/>
25. Bechev, D. (2023). The Ukraine War: Response in the Western Balkans. In: *Year Later: War in Ukraine and Western Balkan (Geo)Politics* / ed. by S. Kacarska, J. Džankić, S. Keil. Italy: *European University Institute*, p. 15–22. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2870/275946>
26. Боснійські серби зробили черговий крок до демонтажу БіГ (2023, 27 червня). *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2023/06/27/7164570/>

27. Orban suggested EU to postpone the issue of Ukraine's membership for 5–10 years (2023, December 1). *Front News Ukraine*. URL: <https://frontnews.eu/en/news/details/70441>

28. Europeans' opinions about the European Union's priorities: report, 2023. *European Commission*. <https://data.europa.eu/doi/10.2775/106675>

29. Dinan, D. (2010). *Ever Closer Union. An Introduction to European Integration*. Forth edition. London: Lynne Reinner Pub, 619 p.

30. Buras, P., Engjellushe, M. (2023). CATCH-27: The contradictory thinking about enlargement in the EU: Policy Brief, November. *European Council on Foreign Relations*. URL: <https://ecfr.eu/wp-content/uploads/2023/11/Catch-27-The-contradictory-thinking-about-enlargement-in-the-EU.pdf>

31. O'Carrol, L. (2023, October 4). Adding nine countries to EU to cost existing members more than €250bn. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/oct/04/adding-nine-countries-eu-cost-existing-members>

32. Scazzieri, L. (2023). The eu's reform challenge, 29 November. *Centre for European Reform*. URL: <https://www.cer.eu/in-the-press/eus-reform-challenge>

33. Emerson, M. (2023). The Potential Impact of Ukrainian Accession on the EU's Budget – and the Importance of Control Valves: Policy Paper, November. *International Centre for Defense and Security*. URL: <https://cdn.ceps.eu/wp-content/uploads/2023/11/ICDS-Policy-Paper-Impact-of-Ukrainian-Accession-on-the-EU-Budget.pdf>

34. Польща, Угорщина та Словаччина продовжили заборону на продаж українського зерна, але дозволили транзит «із солідарності» (2023. 16 вересня). *Голос Америки*. URL: <https://www.holosameryky.com/a/polsha-uhorshyna-slovachyna-zaboroniayut-prodazh-ukrajinskoho-zerna/7271131.html>

REFERENCES

1. The Granada declaration, 10 June, 2023. *Council of the European Union*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/10/06/granada-declaration/>

2. 2023 State of the Union Address by President von der Leyen, 13 September, 2023. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_23_4426

3. Parfinenko, A. (2023). Russian Revisionism as a Challenge to the International Order. *Actual Problems of International Relations*, (154), 18–33. DOI: <https://doi.org/10.17721/apmv.2023.1.154.18-33>

4. “Long plan”. Ukraine has data that Russia can start a new war in the Balkans - Zelensky (2023, November 16). *New Voice*. URL: <https://nv.ua/ukr/world/geopolitics/rosiya-hoche-viyni-na-balkanah-zelenskiy-50368693.html> (in Ukrainian).

5. Parfinenko, A. (2020). The Balkan Dimension of European Security in the Light of Geostrategies of the Key International Players of The East and The West. *Philosophy and political science in the context of modern culture*, 12(1), 222–232. DOI: <https://doi.org/10.15421/352026> (in Ukrainian).

6. Thessaloniki European Council 19 and 20 June 2003 Presidency conclusions, 23 June, 2003. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/DOC_03_3
7. Juncker, J-C. (2014). A new start for Europe. Opening statement in the European Parliament plenary session, 15 July. *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/SPEECH_14_567
8. Radosavljevic, Z. (2017, September 13). Juncker waves ‘credible EU prospects’ at Balkans, but no fast membership. *Euractiv*. URL: <https://www.euractiv.com/section/enlargement/news/juncker-waves-credible-eu-prospects-at-balkans-but-no-fast-membership/>
9. Tirana Declaration (2022, December, 6). *Council of the European Union*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/60568/tirana-declaration-en.pdf>
10. Athens Summit Declaration, 21 August, 2023. *President of Ukraine*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/deklaraciya-afinskogo-samitu-85057>
11. Borrell: Ukraine and the Western Balkans have to become members of the EU (2022, September 1). *European Western Balkan*. URL: <https://europeanwesternbalkans.com/2023/09/01/borrell-ukraine-and-the-western-balkans-have-to-become-members-of-the-eu/>
12. Wintour, P. (2022, September 22). Migration could be ‘dissolving force for EU’, says bloc’s top diplomat. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/sep/22/migration-eu-diplomat-josep-borrell-ukraine-china>
13. Speech by President Charles Michel at the Bled Strategic Forum, 28 August, 2023. *Council of the European Union*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2023/08/28/speech-by-president-charles-michel-at-the-bled-strategic-forum/>
14. The New Growth Plan for the Western Balkans (2023, November, 8). *European Commission*. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/QANDA_23_5605
15. The EU: main trade partner and investor for the Western Balkans (2023, January, 9). *Council of the European Union*. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/the-eu-main-trade-partner-and-investor-for-the-western-balkans/>
16. Zeneli, V. (2023, September, 28). Western Balkans ‘nearshoring’ can turn the region into a strategic asset for the EU, *Atlantic Council*. URL: <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/new-atlanticist/western-balkans-nearshoring-strategic-asset-eu/>
17. 2023 Communication on EU Enlargement policy (2023, November, 8). *European Commission*. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/COM_2023_690%20Communication%20on%20EU%20Enlargement%20Policy_and_Annex.pdf
18. Sydorenko, S. (2023, February 7). How Brussels Assesses Kyiv’s Readiness to Join the EU: Analytical Report. *European Pravda*. URL: <https://www.euointegration.com.ua/eng/articles/2023/02/7/7155643/>
19. Wolczuk, K. (2023, June, 28). Overcoming EU Accession Challenges in Eastern Europe: Avoiding Purgatory, *Carnegie Europe*. URL: <https://carnegieeurope.eu/2023/06/28/overcoming-eu-accession-challenges-in-eastern-europe-avoiding-purgatory-pub-90039>
20. Bergmann, M. (2022, August 2). The EU’s next big deal: Enlargement for treaty reform. *Politico*. URL: <https://www.politico.eu/article/eu-next-big-deal-enlargement-treaty-reform/>

21. Hockenos, P. (2023, November 15). The EU's Plan for Ukraine Could Easily Backfire. *Foreign Policy*. URL: <https://foreignpolicy.com/2023/11/16/ukraine-europe-eu-accession-expansion-russia-balkans-backfire/>

22. Kurenkova O. (2022, August 2). What happened in Kosovo, how was it possible to avoid escalation and what is Russia involved in here. *Suslilne News*. URL: <https://suslilne.media/266861-so-stalosa-v-kosovo-ak-vdalosa-uniknuti-zagostrenna-i-do-cogo-tut-rosia/> (in Ukrainian).

23. The EU and the US called on Kosovo and Serbia to resume dialogue in order to prevent further escalation, 11 December, 2023. *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3776972-es-i-ssa-zaklikali-kosovo-ta-serbiu-vidnoviti-dialog-abi-ne-dopustiti-podalsoi-eskalacii.html> (in Ukrainian).

24. Bosnia Serb leader Dodik threatens to declare independence (2023, 15 April). *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/bosnia-serb-leader-dodik-threatens-declare-independence-2023-04-14/>

25. Bechev, D. (2023). The Ukraine War: Response in the Western Balkans. In: Year Later: War in Ukraine and Western Balkan (Geo)Politics / ed. by S. Kacarska, J. Džankić, S. Keil. Italy: *European University Institute*, p. 15–22. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2870/275946>

26. The Bosnian Serbs took another step towards the dismantling of Bosnia and Herzegovina (2023, 27 June). *European pravda*. URL: <https://www.euointegration.com.ua/news/2023/06/27/7164570/> (in Ukrainian).

27. Orban suggested EU to postpone the issue of Ukraine's membership for 5–10 years (2023, December 1). *Front News Ukraine*. URL: <https://frontnews.eu/en/news/details/70441>

28. Europeans' opinions about the European Union's priorities: report, 2023. *European Commission*. <https://data.europa.eu/doi/10.2775/106675>

29. Dinan, D. (2010). Ever Closer Union. An Introduction to European Integration. Forth edition. London: Lynne Rienner Pub, 619 p.

30. Buras, P., Engjellushe, M. (2023). CATCH-27: The contradictory thinking about enlargement in the EU: Policy Brief, November. *European Council on Foreign Relations*. URL: <https://ecfr.eu/wp-content/uploads/2023/11/Catch-27-The-contradictory-thinking-about-enlargement-in-the-EU.pdf>

31. O'Carroll, L. (2023, October 4). Adding nine countries to EU to cost existing members more than €250bn. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/world/2023/oct/04/adding-nine-countries-eu-cost-existing-members>

32. Scazzieri, L. (2023, November, 29). The eu's reform challenge. *Centre for European Reform*. URL: <https://www.cer.eu/in-the-press/eus-reform-challenge>

33. Emerson, M. (2023, November). The Potential Impact of Ukrainian Accession on the EU's Budget – and the Importance of Control Valves: Policy Paper. *International Centre for Defense and Security*. URL: <https://cdn.ceps.eu/wp-content/uploads/2023/11/ICDS-Policy-Paper-Impact-of-Ukrainian-Accession-on-the-EU-Budget.pdf/>

34. Poland, Hungary and Slovakia continued the ban on the sale of Ukrainian grain, but allowed transit “out of solidarity” (2023, September, 16). *Voice of America*. URL: <https://www.holosameryky.com/a/polsha-uhorshyna-slovachyna-zaboroniayut-prodazh-ukrajinskoho-zerna/7271131.html> (in Ukrainian).

Матеріал надійшов до редакції 11.03.2024 р.